Urdabrunn

Tidens källa - vid den rot af Ygdrasil, som går till Asgård.

Nr.1 April 2010

Utges av Länsstyrelsen i Örebro län och ingår i landsbygdsprogrammet, som finansieras gemensamt av svenska staten och EU

I betesmarker och på åkrar finner vi ofta odlingsrösen, ibland är de små, ibland är de väldigt stora, de kan bestå av små stenar och ibland av block. Du kanske någon gång har undrat över skillnaderna och kanske också funderat över varför man inte får ta bort dem?

Lite förenklat kan det sägas att det finns två typer av rösen, antingen gravrösen eller odlingsrösen (röjningsrösen). Namnen skvallrar om dess funktion. Den äldsta typen är troligen gravrösen som ofta var synligt placerade i landskapet, t.ex. på en höjd.

De tidigaste rösena av denna typ är från bronsåldern. Många av gravrösena är svåra att skilja från vanliga odlingsrösen och enda sättet att säkerställa typen är många gånger att gräva ut dem. Det är dock förbjudet för allmänheten att gräva i eller påverka rösena, detta får endast personer med särskilt tillstånd göra.

Odlingsrösen i Stora Kortorp, Lerbäcks sn.

Åkern är rösets moder

Eftersom människorna blev alltmer bofasta under bronsåldern (1700 f.kr. – 500 f.kr.) blev det också mer lönsamt att lägga ner mer arbete på åkrarna som blev permanenta från att tidigare använts mer sporadiskt. I samband med det började man plocka bort sten som fanns på åkrarna och placera dem i rösen. Eftersom man vid denna tid använde årder styrde man runt större stenar som fick ligga kvar medan mindre stenar kastades åt sidan till små rösen.

Med plogens införande, från 1400-talet fram till 1800-talet, blev de större stenarna i åkern ett problem och mer arbete lades ned på att röja marken från dessa. Därför börjar rösena nu innehålla större stenar än vad som med ett enkelt handgrepp kan hystas åt sidan. Rösen med större stenar och block är därför ofta yngre än rösen med små stenar.

I samband med skiftesreformerna i slutet av 1700-talet och framåt blev det mer intressant att stenröja markerna eftersom man på ett tydligare sätt nu själv disponerade åkern. Det innebar också att rösena på åkern flyttades till åkerkanten eller att man helt enkelt skapade stenmurar av dem som då fungerade som hägnader eller gränsmarkeringar.

Under tidigt 1900-tal kom dynamiten och det blev möjligt att på ett enkelt sätt spränga stenblock som låg i åkern. Resultatet blev mindre, kantiga block med skarp brottyta som lades vid kanten till åkern och bildade sten och blocktippar. Här finner man ofta sten och block med borrhåll i vilket gör dem lätta att datera.

Rösen idag

Idag kan rösen ofta vara mer eller mindre övertorvade, det vill säga att det växer gräs och mossa på dem, vilket gör att de ibland ser ut som jordhögar. Många är dock de rösen som tydligt syns i landskapet, men de utgör endast är en spillra av alla de rösen som en gång fanns på våra åkrar.

Områden med åkrar där odlingsrösen förekommer i större mängd finns trots allt ännu på några få platser i Örebro län. Ett exempel är området mellan Skogaholm och Hjärtasjön i södra Närke. Hit nådde inte den omfattande rationaliseringsivern som var som mest intensiv i slättbygderna under mitten av 1900-talet.

Att rationaliseringen inte nådde till dessa trakter beror främst på att åkrarna är små och stenbundna och lämpar sig inte alls för att brukas med stora maskiner, inte ens om man tar bort alla rösen och murar. Kort sagt, ingen lämplig bygd för storskaligt jordbruk. Idag kan vi vara glada för det eftersom det medfört att ett äldre odlingslandskap med odlingsrösen har bevarats till eftervärlden.

Utsnitt av storskifteskarta 1787, Östra Hjärta, Lerbäcks socken. Prickarna på kartans åkermark är odlingsrösen

En livsmiljö
I rösena finner många djur sina bon i de skrymslen som bildas mellan stenarna och om våren är de tillhåll för nyvakna ormar och ödlor som finner värme på de solvarma ytorna. På stenarna växer också lavar och mossor.

Rösen har därför inte bara ett högt kulturhistoriskt värde utan också höga biologiska värden. Men vore det inte för flitiga lantbrukares envisa arbete med att hålla markerna öppna skulle denna del av vårt kulturarv inte längre finnas. När den äldre generationen idag börjar trappa ner saknas ofta efterträdare och därmed riskerar dessa unika marker att växa igen. Enligt miljöbalken får man inte skada eller ta bort rösen, men det är svårt att hindra markerna från att växa igen och därmed förstöra de miljöer där vi finner rösena i idag.

Vi är därför helt beroende av lantbrukarnas insatser för att kulturarvet ska föras vidare.

Vad kan man då göra för att bidra till bevarandet av våra rösen?
Framförallt ska man se till att det inte växer sly och buskar i och runt rösena. Med sina rötter trycker de lätt sönder rösena som då faller isär och förlorar sitt utseende, men framförallt syns de inte under alla grenar. För att undvika att köra sönder rösena vid plöjning kan man också med fördel lämna en bred gräsbevuxen ren runt rösena. För att hjälpa och inspirera lantbrukare att hålla markerna öppna och bevara vårt kulturarv finns många ersättningar att söka för det arbete som läggs ned. Bland annat finns kulturmiljöstödet där ersättning betalas ut för att sköta t.ex. odlingsrösen och stenmurar.

Det finns också en ersättning som kallas miljöinvestering där ersättning betalas ut för renovering av stenmurar, odlingsrösen, överloppsbyggnader m.m.

Vill du veta mer är du välkommen att höra av dig till Länsstyrelsen.

Thomas Börjesson tel. 019-193956 eller
Torgny Frembäck tel. 019-193860.

Biotopskydd
Odlingsrösen tillhör en av de småmiljöer (biotoper) som är skyddade i lag (7 kap. 11§ i miljöbalken, 5§ förordningen (1998:1252) om områdesskydd). I dagligt tal kallat biotopskyddet. Länsstyrelsen ansvarar för tillsynen av biotoper i odlingslandskapet.

Genom kulturmiljöstödet kan ersättning för skötsel av bland annat odlingsrösen utgå. Stödet syftar till att bevara och underhålla värdefulla landskapselement i odlingslandskapet.

Detta material har delvis